

"Məşvərət" bülleteni №12 (may, 1998)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi

Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise - CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib: Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. SABIT BAĞIROV. KORRUPSIYA: AĞACI İÇİNDƏN YEYƏN QURD
2. ARIF ƏLİYEV. İNFORMASIYA AZADLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI. 3. MƏHKƏMƏ DİNLƏMƏLƏRİNƏ DAXİLƏLMA VƏ MƏHKƏMƏ MATERİALLARININ NƏŞRİ
3. İSGƏNDƏR BAYRAMOV, İRADƏ EYVAZOVA . OD YURDUNUN BAYRAĞI
4. HİKMƏT HACIZADƏ. OMBUDSMAN KİMDİR, YAXUD RAYKOM BAĞLIDIR, ŞİKAYƏTƏ KİMİN ÜSTÜNƏ GETMƏLİ?
5. NİYAZİ MEHDİ. ÜÇÜNCÜ SEKTORUN "QIYAM" I, VƏ YA HAKİMİYYƏTİN "OKKAM ÜLGÜCÜ" NƏ QARŞI DAYANIŞLAR
6. SEÇKİLƏRDƏ VASİTƏÇİLİK
7. BÖYÜK BRİTANIYA HÖKUMƏTİNİN PARLAMENTƏ HESABATI

KORRUPSIYA: AĞACI İÇİNDƏN YEYƏN QURD

Sabit Bağirov

Korrupsiya dünya problemdir. Azərbaycan üçün də bu problemin həlli olduqca önəmlidir. Bunu nəzərə alaraq, bülletenimizin keçən buraxılışlarından başlayaraq adı çəkilən problemlə əlaqədar məqalələr dərc etməyə başlamışıq. İlk material Dünya Bankının "Dünyanın inkişafı barədə illik hesabat" ındakı (1997-ci il üzrə) korrupsiya problemi haqqında qeydlərə həsr olunmuşdu. İkinci məqalədə beynəlxalq səviyyədə korrupsiya ilə mübarizənin mahiyyəti və son nəticələr açıqlanmışdır. Bülletenin bu sayında, başladığımız silsiləni davam etdiririk.

3. Azərbaycanda korrupsiya problemi və onun məhdudlaşdırılması yolları

Korrupsiya mövzusunda həsr edilmiş çoxsaylı məqalələr, siyasətçilərin və ictimai xadimlərin kütləvi informasiya vasitələrində açıq çıxışları, əhali arasında aparılan küçə sorğuları, eləcə də ən yüksək dövlət səviyyəsində - prezident müşavirləri zamanı və Milli Məclisin yığıncaqlarında korrupsiya probleminin müzakirəsi onu göstərir ki, bu gün Azərbaycanda rüşvətxorluq epidemiyası çox geniş miqyasda yayılmışdır.

Bir çox əlamətlərə görə korrupsiya bürokratik sistemin bütün təbəqələrini bürümüşdür - miqdarı cüzi olan, lakin geniş miqyaslı xarakteri daşıyan ən aşağı pillələrdən ölçüsü fantastik rəqəmlərlə ifadə olunan ən yüksək səviyyələrdə. Dünya Bankının müxtəlif dünya ölkələrindəki vəziyyətin analizi göstərir: "... *hakimiyyətin ən yüksək eşelonlarında rüşvətxorluq vardır və həm də iri miqyaslarda. O, mühüm müqavilələrin imzalanmasında, özəlləşdirmədə, ixrac kvotalarının müəyyənləşdirilməsində və təbii inhisarların tənzimlənməsində mövcuddur*". Azərbaycanda yüksək qurumlar səviyyəsində korrupsiya faktları məlumdurmu? Bəli, belə faktlar vardır. Gəlin heç olmazsa bir neçə il bundan əvvəl ölkə prezidentinin keçirdiyi müşavirədə ölkə Gömrük Komitəsi rəhbərliyinin rüşvətxorluğunu sübut edən faktların aşkar edildiyini yadıma salaq. Və ya Müdafiə və Maliyyə Nazirliklərinin bir-birini rüşvətxorluqda ittiham etdiklərini, Səhiyyə Nazirliyi, sosial təminat və humanitar yardım üzrə dövlət orqanlarındakı rüşvətxorluq barədə az qala kütləvi xarakter daşıyan məqalə və çıxışları, dövlət banklarının yeni binalarının çox baha başa gəlməsi ilə əlaqədar ittihamları xatırlayaq. Bütün bu açıqlama və ittihamlar ilə əlaqədar nə müvafiq təkziblər verildi, nə də kimsə mühakimə olundu.

Bu gün Azərbaycanda korrupsiyanın miqyası artıq nəinki Azərbaycan cəmiyyəti daxilində, hətta ölkədən kənarda da çox yaxşı məlumdur. Korrupsiyanın səviyyəsinə görə, məlum beynəlxalq təşkilatların fikrincə ölkəmiz dünyada ən yüksək pillələrdədir. Bizim üçün utandırıcı və alçaldıcı deyilmi bu fərqlənmə? Və ya ölkəmizdə işləyən xarici investorların müxtəlif dövlət orqanlarındakı rüşvətxorluq barədə söylədikləri utandırıcı və alçaldıcı deyilmi? Dünya Bankının 1997-ci il üzrə hesabatına göstərilir ki, korrupsiyanın səviyyəsi ilə xarici investisiyalar arasında tərs mütənəsbilik mövcuddur. Əgər biz Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların artmasını istəyiriksə bu, bizim üçün daha bir xəbərdarlıqdır.

Korrupsiyadan Azərbaycan biznesmenləri daha çox əzab çəkir. Keçən il Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondunun biznesmenlər və mütəxəssislər arasında keçirdiyi və ölkədə özəl biznesin problemlərinə həsr edilmiş çoxsəpkili sorğu sahibkarlığın inkişafına maneçilik törədən əsas səbəb kimi korrupsiyanı müəyyənləşdirmişdi.

Sahibkarların əksəriyyəti təmiz, qanunları pozmadan işləmək istəyirlər, lakin bu olduqca mürəkkəbdir, bir çox hallarda isə bazar sisteminə tam uyğunlaşmamış, yeni formalaşan real dövlət - biznesmen münasibətləri şəraitində heç mümkün deyil. Biznesmenlərin fikrincə, bir çox sahələrdə elə vəziyyət yaranmışdır ki, qanunu pozmadan gəlir əldə etmək çox müşkəldür. Yəni vergilər, malların idxal və ixracının gömrük şərtləri, xammalın və enerji daşıyıcılarının qiymətləri,

xidmətlər və i.a. hətta nəzəri cəhətdən biznesi bu sahələrdə sərfəsiz edir. Digər tərəfdən, biznesin tez-tez dəyişən “oyun qaydaları” (hökumət yeni qanunlar və qərarlar qəbul edir, yaxınlarda qəbul edilmiş qanunlar və qərarlar dəyişdirilir) başlanmış işin biznes-planlaşdırılmasında müvafiq düzəlişlərin edilməsini tələb edir, bu isə bir çox hallarda mümkün olmur. Elə bir vəziyyət yaranır ki, sahibkar qanunu pozmalı və ya zərər çəkməli olur.

Korrupsiyanın özünəməxsus, amma çox əhəmiyyətli formalarından biri də *yerliçilik* və ya *qohumbazlıq* əlamətlərinə görə məmurların ayrı-ayrı biznesmenlərə himayəçilik etməsidir.

Bu gün, demək olar ki, bürokratik qurumların əksəriyyətində rüşvət alınır. Ölkə vətəndaşının bu və ya digər məmurla toqquşduğu hər yerdə ondan rüşvət tələb edilməsi təhlükəsi gözlənilir. Bu, hər - hansı bir arayış almaq lazım gəldikdə, mənzil-istismar sahəsində, cəhiyyə ocaqlarının əksəriyyətində, həm pulsuz, həm də pullu təhsil ocaqlarında, dəmiryol kassasında guya olmayan biletlə görə, avtomobil yollarında da dövlət avtomobil müfəttişliyi tərəfindən əsaslı və ya əsassız saxlandığında və i.a. hallarda baş verir. Azərbaycan vətəndaşı olan hər birimiz yəqin ki, öz həyatında üzləşdiyi belə iyrənc hallar barədə çoxlu nümunə gətirə bilərik. Əlbəttə, elə məmurlar, həkimlər, müəllimlər, polis işçiləri və hakimlər də məlumdur ki (hər halda müəllifə), onlar rüşvət almırlar. Bu insanların möhkəmliyi pərəstişə və ən yüksək epitetlərə layiqdir. Amma, əfsus ki, adamların dövlətlə təmasda olduğu ən müxtəlif hallar çoxsaylı rüşvətxorluq faktları haqqında daha tez-tez eşitməli oluruq.

Həm də rüşvət məmurun təkə bu və ya digər qeyri-qanuni hərəkətə razılığı qarşılığında deyil, çox vaxt tamamilə qanuni hallarda da tələb edilir. Fərq yalnız rüşvətin miqdarındadır. Məmurun qanuni hərəkətlərə görə aldığı rüşvət, adətən, az olur, amma sonradan və ya ilkin mükafatlandırma olmadan məmurun öz vəzifələrini yerinə yetirməsi halları da çox azdır.

Bu gün Azərbaycanda bir çox qanuni və qeyri-qanuni xidmətlərə görə məmurlara verilən rüşvətin məxfi tarif sistemi mövcuddur. MİS-dən bu və ya digər arayışı bir-iki gün ərzində almaq üçün, yaxud bu və ya digər yol hərəkəti qaydasını pozmağa görə nə qədər vermək lazım gəldiyi hamıya məlumdur. Və ya, deyək ki, dövlət tibb idarələrində və ya ali təhsil ocaqlarında mövcud olan qeyri-qanuni tariflər də gizli deyil.

Rüşvətxorluq Azərbaycan cəmiyyətinin bütün şaxələrinə elə dərin nüfuz etmişdir ki, adiləşərək əhalinin əksəriyyəti tərəfindən normal hal kimi qəbul edilir. Həm də bunu nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyətin yalnız rüşvət verənlərə və yalnız rüşvət alanlara dəqiq bölünməsi mümkün deyil. Bir çox hallarda eyni vətəndaş bir vəziyyətdə rüşvət verir, digər vəziyyətdə isə rüşvət alır. Beləliklə, rüşvət vətəndaşlararası ünsiyyət əlamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Bu vəziyyətin əxlaq qaydalarına zidd olan mahiyyətini nəzər alsaq millətimizin gələcəyi üçün dəhşətli təhlükəni aydın görə bilərik.

Korrupsiyanın cəmiyyətdə məhz geniş yayılması, görünür ki, məişətdə *rüşvət* termininin deyil, nisbətən xoş səslənən və qulağa yatan *hörmət* sözünün işlənməsinə səbəb olmuşdur. Bəlkə də bu, bizi rüşvətxorluğun əxlaqsızlığını dərk etməyin bütün cəhdlərində özümüzlə işgəncə verməkdən qorumağa çalışan, ictimai şüurun hələ lazımınca ifadəsini tapmamış müdafiə reaksiyasıdır.

Əgər bu gün gələcəyin həkimləri, müəllimləri, mühəndisləri, iqtisadçıları və hüquqşünasları zaçot və imtahan qiymətlərini bu və ya digər rüşvət hesabına alırlarsa millətin gələcəyinə necə arxayın olmaq olar? Bu vəziyyətdə millətin mənəvi və fiziki sağlamlığını proqnozlaşdırmağa kim cəsarət edər? Yəqin ki, riyakarlar və Azərbaycan xalqının bədxahları.

Nə etməli? Cəmiyyətimiz bu dəhşətli azardan necə sağala bilər?

Bu suallara cavab verməyə cəhd etməzdən əvvəl, görünür ki, rüşvətxorluq bəlasının üçün bugünkü Azərbaycan mühitində nədən qaynaqlandığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Onun mövcudluğu və inkişafı hansı şərtlərdən asılıdır?

Birincisi və əsası bu, cəmiyyətdə korrupsiyanın kütləvi surətdə inkar və məzəmmət edilməməsi amilidir. Bu gün rüşvətxorluq problemi ictimai şüuru çox az, mahiyyətinə uyğun olmayan dərəcədə heyrtəndirir. Bu mövzunun bu gün Azərbaycan cəmiyyətini ciddi surətdə narahat etməsi barədə mülahizə söyləməyə çətin ki, əsas var. Vəziyyətin belə olmasında günahkar kimdir? Əlbəttə ki, ictimai şüurun və ictimai əxlaqın istənilən insan cəmiyyətində formalaşmasına görə məsuliyyət daşıyanlar. Bu həm bizim hökumət və ziyalılar, hörmətli din xadimlərimiz, jurnalistlər və, əlbəttə ki, ölkədə rüşvətxorluq probleminin ciddiliyini başa düşən, lakin onun kökünü kəsmək üçün az iş görən bizlərdən hər birimizik.

İkincisi, görünür ki, bu, cəzasız qalma amilidir. Bu amili əhəmiyyətli hesab etməyə əsas varmı? Əgər rüşvətxorluq ilə əlaqədar məhkəmələrin çox nadir olduğunu nəzərə alsaq, sözsüz ki, hə. Özü də problemin cəmiyyətdə kütləvi şəraitində. Səbəb nədədir? Rüşvət alan və verənlərin cəzalandırılması haqqında müvafiq qanunların olmamasındamı? Xeyr, Cinayət Məcəlləsində belə maddələr vardır. Məlum olduğu kimi, rüşvətxorluğa görə adam on il müddətinə qədər, rüşvət verən isə üç ildən səkkiz ilədək azadlıqdan məhrum edilə bilər. Hətta vasitəçilər üçün də ciddi cəza tədbirləri nəzərdə tutulub. Onda səbəb nədir? Bunu yəqin ki, bir neçə səbəb ilə izah etmək olar. Birincisi, vəziyyətin kütləvililiyində, bu vəziyyətin normal, labüd, həyatımıza xas kimi düşünülməsi və əlbəttə ki, hər iki tərəfin rüşvətin verilməsi və alınması proseduru barədə məlumatın yayılmasında maraqlı olmaması. İkincisi, korrupsiyaya uğramış məmurların məhkəmə orqanlarında ümid etdikləri mümkün rüşvətxorluq.

Üçüncüsü, dövlət büdcəsindən maaş alan hər bir kəsin, yəni məmurların, həkimlərin, müəllimlərin, hakimlərin, polis işçilərinin qanuni gəlirlərinin aşağı səviyyədə olması amilidir. Maaş formasında olan qanuni gəlirlə minimum istehlak səbəti arasında kəskin fərqi olması şəraitində rüşvət formasında olan real qeyri-qanuni gəlir əldə etmək nəfsinə tab gətirmək çox da asan deyil. Və çoxları bu yolla gəlir əldə etmək imkanından qaça bilmir. Dördüncüsü, əhalinin öz hüquqları və məmurların vəzifələri haqqında məlumatının az olması amilidir. Bə bu gün çox vaxt sadə adam məmurun bu və ya digər xidmət üçün rüşvət tələbini tam qanuni bir şey kimi qəbul edir.

Beşinci, qanunların və normativ aktların ayrı-ayrı maddələrinin aydın və birmənalı olmaması amildir. Qanunvericilik bazasında məhz bu cür nöqsanların olması hədələməklə pul almaq üçün əlverişli şərait yaradır. Bundan istifadə edən məmurlar rüşvət almaq məqsədilə müxtəlif səbəblərə görə məsələnin həllini son nəticədə qəsdən uzada bilərlər.

Altıncı, hakimiyyətin fəaliyyəti haqqında cəmiyyətdə məlumatın az olması amildir.

Korrupsiyanın məhdudlaşdırılması məqsədilə ölkənin qanunvericilik orqanının da, hökumətin də, məhkəmə sisteminin də, kütləvi informasiya vasitələrinin də, siyasi, dini və digər ictimai təşkilatların da ardıcıl və gərgin iş aparması tələb olunur. Bizim fikrimizcə, bu işin vacib istiqamətləri aşağıdakılardır:

- institusional islahatlar;
- dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;
- kadr siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- əmək haqqının islahatı;
- problemin geniş ictimai monitorinqi.

İnstitusional islahatlar

İqtisadi və sosial idarəetmənin müxtəlif məsələlərinin həllində dövlətin rolunun azaldılması istiqamətində islahatların davam etdirilməsi zəruridir. İqtisadi və sosial hakimiyyəti özündə cəmləşdirən dövlət institutlarının sayının azaldılması və dövlət orqanları işçilərinin sayının ixtisar edilməsi bu islahatın vacib elementləri ola bilər. Məsələn, yaşayış fondunun geniş miqyaslı özəlləşdirilməsi, əhaliyə xidmət göstərən dövlət müəssisələrinin dövlətsizləşdirilməsi, zibilin yığışdırılması, təmir və digər xidmətlərlə təmin edən özəl müəssisələrin yaradılması şəraitində mənzil-istismar sahələri (keçmiş SSRİ dövründə olduğu kimi öz statusunu saxlamış) bu gün nəyə görədir?

Aydındır ki, bu sahədə dərin islahatların vaxtı gəlib çatmışdır. Bu cür islahatlar artıq MDB-nin digər ölkələrində sürətlə gedir.

Müxtəlif məsələlərin həllində dövlət nə qədər az iştirak etsə rüşvətxorluğa şərait də o qədər az olar. Lakin hətta o yerdə ki özəl sektorun (öz məsələlərini həll edən ayrı-ayrı vətəndaşlar da daxil olmaqla) dövlətlə əlaqəsi labüddür, imkan daxilində məmurla bilavasitə üz-üzə əlaqə formasını məhdudlaşdırıb, daha geniş digər əlaqə vasitələrindən (məsələn, adi və elektron poçt) istifadə etmək lazımdır. Məsələn, nə üçün bu və ya digər hesabatların verilməsi üçün sahibkarların müxtəlif dövlət idarələrinə şəxsən gəlməsi tələb olunur? Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə bu cür məsələlər poçt vasitəsilə həll edilir.

Bununla yanaşı, qeyd edək ki, dövlətin rolunun azaldılması heç də bütöv hakimiyyət institutlarının və dövlət proqramlarının qeyd - şərtsiz ləğvi zərurəti demək deyildir. Cəhbət onların islahatından və təkmilləşdirilməsindən gedir. Dünya Bankının hesabatında (birinci məqaləyə bax) bədii surətdə qeyd edildiyi kimi: *“Əgər polis korrupsiyaya uğrayıbsa bu o demək deyil ki, onu ləğv etmək lazımdır”*.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatda rəqabətin gücləndirilməsinə və dövlət inhisarının zəiflədilməsinə yönəldilmiş istənilən institusional dəyişikliklər rüşvətxorluq imkanlarını azaldır.

Dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi

Korrupsiya faktlarının araşdırılması və işlərin məhkəmə orqanlarına verilməsi üçün bütün lazımi səlahiyyətlərə malik müstəqil korrupsiyaya nəzarət institutlarının yaradılması lazımdır. Müxtəlif ölkələrdə bu müxtəlif cür edilir - ya müstəqil komissiyalar yaradılır, ya da korrupsiya ilə mübarizə üzrə komissarlar institutları təşkil edilir.

Bizdə, məsələn, bu rolu Milli Məclisdəki xüsusi komissiya oynaya bilərdi. Korrupsiyanın qarşısını ala bilən vacib amil kimi hökumətin maliyyə fəaliyyətinin müstəqil auditor kompaniyaları tərəfindən apardığı auditor yoxlamaları ola bilərdi. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu cür yoxlamaların olmaması gizli fondları və büdcədən kənar vəsaiti idarə etmək hüququna malik hökumət orqanlarını korrupsiyaya sürükləyən səbəb ola bilər.

Kadr siyasətinin təkmilləşdirilməsi

Dünya Bankının 1997-ci il üçün illik hesabatında korrupsiyanın məhdudlaşdırılması məqsədilə görülməli tədbirlərdən biri “qanuna tabe olan bürokratiyanın yaradılması” adlanır. Bu o deməkdir ki, işə qəbul edilmə və kadrların xidməti irəliləyişi siyasi, qohumbazlıq və yerlibazlıq himayəçiliyi prinsiplərinə görə deyil, şəxsi iş və peşəkarlıq keyfiyyətləri, eləcə də ədalətli əmək haqqı əsasında həyata keçirilməlidir.

Qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi

Bu istiqamətdə aşağıdakıların həyata keçirilməsi vacibdir:

- dövlət xidməti haqqında qanunun qəbul edilməsi (o cümlədən məmurlar tərəfindən gəlirlərin bəyannaməsini nəzərdə tutan);
- informasiya azadlığı haqqında qanunun qəbul edilməsi;
- məhkəmə orqanlarının tam müstəqilliyini təmin etmək üçün yeni qanunların qəbul edilməsi, lazım gələrsə Konstitusiyaya düzəlişlərin edilməsi;
- tender əsasında təyin edilmiş müstəqil auditor firması tərəfindən hökumətin maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması haqqında qanunun qəbul edilməsi;
- məmurların bilavasitə vəzifə borclarını yerinə yetirmədikdə onlara qarşı görülməli cəza tədbirləri haqqında dəqiq maddələrin qanun və normativ aktlara daxil edilməsi;
- bu və ya digər maddələrin dəqiqliyi və birmənalılığının gücləndirilməsinə yönəldilmiş lazımi dəyişikliklərin qanun və normativ aktlara daxil edilməsi;

- qanun və normativ aktların mətnləri asan başa düşülən olmalıdır. Vətəndaşların bu və ya digər dövlət idarələrinə şəxsən baş çəkməli olduğu bütün hallarda orada ən azı dəqiq təlimatlar, nümunələr və izahatlar olan stendlər olmalıdır;
- idarədaxili nəzarəti gücləndirən normativ aktların işə salınması. Məsələn, ABŞ-ın təcrübəsini tətbiq edərək şərtləri ölkə üçün sərfəli olmayan müqavilələrin imzalanması haqqında məlumat verən məmurların mükafatlandırılması haqqında maddəni daxil etmək olar.

Əmək haqqının islahatı

Dövlət orqanları işçilərinin maaşının müvafiq səviyyəyədək ardıcıl surətdə artırılması tələb olunur. Çox güman ki, bu, Azərbaycanla korruptsiyanın məhdudlaşdırılması uğrunda aparılan mübarizənin ən mürəkkəb məsələlərindən biridir. Son illərdə əmək haqqı artımının hökumətin milli pul vahidinin sabitliyini (eləcə də işçilərin gəlirlərinin aşağı səviyyədə olması hesabına) təmin etmək arzusu ilə izah edilən kiçik sürəti elə bir vəziyyət yaratmışdır ki, maaşların nəzərəcarpacaq dərəcədə artırılması makroiqtisadi sabitliyin pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Geniş ictimai monitorinq

Bu sahədə səmərə verəcək işlər aşağıdakılar ola bilər:

- 1) vətəndaşların şikayətlərini dinləyən və araşdıran, dünya təcrübəsində “ombudsmen” adlanan xüsusi təşkilatların yaradılması.
Dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bu tədbir dövlət məmurlarının məsuliyyətinin artmasına və onlar tərəfindən pul tələblərinin azalmasına təsir göstərə bilər;
- 2) korruptsiya ilə mübarizə üzrə ictimai təşkilatların fəaliyyətinin gücləndirilməsi. Bu halda əsas şərt onların hökumətin fəaliyyəti haqqında lazımi məlumata malik olması imkanlarıdır. ABŞ və Avropanın bir sıra ölkələrində qəbul edilmiş informasiya azadlığı haqqında qanun ictimai nəzarətin təşkilində vacib rol oynayır. Belə qanunlar vətəndaşlara hökumətdən onun fəaliyyəti haqqında istənilən informasiyanı tələb etmək hüququ verir.

NƏTİCƏ

Bu gün korruptsiya ilə mübarizə Azərbaycanda təxirəsalınmaz həllini tələb edən ümummilli məsələdir. Sözsüz ki, bu, olduqca mürəkkəb problemdir, çoxsəpkilidir və Azərbaycan cəmiyyətindən xeyli vaxt və səy tələb edəcək. Və bu, bizi rühdan salmamalıdır, çünki korruptsiya ilə mübarizə aparmaq üçün tədbir görülmədikdə qanunazidd fəaliyyət spirali getdikcə açılaraq cəmiyyətdə qlobal sarsıntılara gətirib çıxarır.

Bu məqalədə biz yalnız bəzi ümumi məsələlərə toxunduq və ümidvarıq ki, bunlar bizim ölkədə korruptsiya ilə mübarizə üzrə ümummilli proqramın formalaşmasında faydalı olacaq. Biz həmçinin adı çəkilən problem üzrə müzakirənin KİV-də davam etdirilməsini arzulayırıq və bu işdə fəal iştiraka hazırıq.

İNFORMASIYA AZADLIĞININ HÜQUQİ TƏMİNATI

Bülletenimizin ötən saylarında azad dünya ölkələrində informasiya azadlığının hüquqi təminatı haqqında iki yaz nəşr edilmişdi. Birinci mövzu dövlət sirri və informasiyaya daxil olma hüququ, ikincisi isə parlament yığıncaqlarına daxil olma və parlamenti təşkilatlarının nəşri haqqınd idi. Buburaxılışımız da həmin silsilədən son yazını dərc edirik.

3. MƏHKƏMƏ DİNLƏMƏLƏRİNƏ DAXİL OLMA VƏ MƏHKƏMƏ MATERIALLARININ NƏŞRİ

Arif ƏLİYEV

1977-ci ildə “*Sandi tayms*” qəzeti insan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində İngiltərənin Ali Məhkəməsinə qarşı iş qaldırdı. Cəbəb bu oldu - talidomidin tətbiqindən zərər çəkmiş uşaqların valideynləri məhkəməyə müraciət edərək bu preparatı istehsal edən şirkəti cinayətkarcasına səhlənkarlıqda suçladılar. Britaniya məhkəmələri “*Sandi tayms*”ı əcazılıq şirkətinin iradlara sürəkli məhkəmə araşdırmaları ərzində baxmasını tənqid etməkdən çəkirdi ki, belə yazı, haqqında andlılar məhkəməsinin hökm çıxaracağı işin taleyini qabaqcadan müəyyənləşdirə bilər.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Britaniya məhkəmələrinin xəbərdarlığını söz azadlığına qəsd saydı və onun zəruri sosial ehtiyaca əsaslanmadığını göstərdi.

Açıq məhkəmə dinləmələri ənənəsi hər yerdə mövcuddur, ancaq Qərbi ölkələrinin çoxunda bu ənənə həm də konstitusiyaya və qorunur. Bununla yanaşı, həm qanunvericilikdə, həm də təcrübədə istisnalar var. Bir çox ölkələrdə tərəflərin hüquqlarının (məsələn, şahidlərin özəl həyatına müdaxilənin yolverilməzliyi hüququnun) qorunması, həddi-bülüğa çatmayanların mənafələrinin, yaxud milli təhlükəsizlik mənafələrinin qorunması üçün zəruri olduqda məhkəmə proseslərini, yaxud onların bir bölümünü mətbuat və televiziyanın iştirakı olmadan - bağlı qapılar arxasında aparmaq qəbul edilib. Bəzi ölkələrdə zorakılıq haqqında işlərin aparılmasının belə xüsusi qaydası var ki, zorakılıq qurbanı xahiş edəndə jurnalistlər məhkəmə iclasına buraxılmaz. Fransada belə hallarda qurbanın adını çəkmək, ya da onu tanıdacaq əlamətləri göstərmək yasaqlanıb. Böyük Britaniyada ağıldankəm xəstələr haqqında, ailə haqqında, məxfi məlumat, yaxud milli təhlükəsizlik haqqında işlərə qapalı iclaslarda baxılır. Ancaq bu zaman demokratik dövlətlərin əksəriyyətinin məhkəmələri KİV-ni məxfi xidməti məlumatı çap etmək üstündə cəzalandırmır. Lakin heç də hamısında belə deyil. Məsələn, Norveçdə 1992-ci ilin oktyabrında Baş prokuror polis qaynaqlarından, yaxud gizli məhkəmə dinləmələrindən qanunsuz yolla əldə edilmiş məxfi məlumatı aşkarlamaq üstündə böyük cərimə (yüz minlərcə ABŞ dolları həcmində) qoymaq niyyətini bəyan etmişdi.

Avstraliya, Fransa və Böyük Britaniyada mətbuat ictimaiyyətin məhkəməyə etimadını sarsıtmağa cəhd göstərən məlumatı dərc etdikdə cəzalandırıla bilər. Belə materiallara, hökm çıxarılarkən andlılar məhkəməsinin müşavirəsinin

məzmunu və hakimlərin üzgömrənliyi haqqında əssssız təsdiqləmələr aiddir. 1992-ci ilin noyabrında Britaniya qəzetlərindən biri və onun redaktoru fırlıdaqçılıq işi üzrə mürəkkəb məhkəmə araşdırmasına aid təhqiqatın nəşri üstündə 90.000 ABŞ dolları məbləğində cərimə olunmuşdu. Bu təhqiqatlardan bəzi hüquqşünaslar özlərinin bu tezisnin təsdiqi üçün istifadə etmişdilər ki, tərkibinə qeyri-peşəkarların daxil olduğu andlı məhkəmələri fırlıdaqçılıq işi üzrə qərarlar çıxarmağa qabil deyil. Hətta bu cür yetərinə mürəkkəb şəraitdə də jurnalistin məlumat əldə etmək hüququnun genişləndirilməsinə doğru iş gedir. Elə bu yaxınlarda Böyük Britaniyada mətbuat KİV nümayəndələrinin iclas zalına buraxılmaması haqqında məhkəmə qərarı ilə, eləcə də nəşrin yasaqlanması haqqında qərarla razılaşmamaq hüququ qazanıb.

Avstriyada cinayət təhqiqatları və cinayət işləri üzrə məhkəmə iclasları haqqında məlumat uzun müddət məxfi sayılıb. Ancaq 1981-ci ildən bu ölkədə məxfi məlumatın mətbuatda verilməsi hüquq pozuntusu sayılır. Bu qanunvericilik qaydası jurnalistlərin əl-qolunu açdı və bunun nəticəsində bir çox mütəxəssislərin, eləcə də mətbuat nümayəndələrinin özlərinin fikrinə görə, KİV tez-tez hadisələrin sadəcə işıqlandırılması və təhlili çərçivəsindən çıxaraq qəzet səhifələrində öz “məhkəmə”lərini qurmağa başladı. Bu zaman qanun ictimai mənafelərin tələb etdiyi hallar istisna edilməklə, cinayət törətməkdə şübhəli sayılan şəxslərin adlarını mətbuatda açıqlamağı qadağan etdi.

Fransada 1993-cü ildə qəbul edilmiş bu qanun da maraqlıdır ki, məhkəmələr çap edilmiş məxfi məlumat “təqsirsizlik prezumpsiyası” prinsipini pozduqda hər dəfə təkzib verilməsini mətbuatdan tələb edə bilər. Bu cür hüquqi məhdudiyyətlərin olmadığı ölkələrdə (məsələn, İsveçrədə) jurnalist etikası kodeksinə, şübhəli sayılan şəxsin adını dərc etməyi yasaqlayan ayrıca bəndlər salınıb. Bu kodekslərin qanun qüvvəsi olmasa da, bir qayda olaraq, onların tələbin kütləvi məlumat vasitələri qanundan da ciddi əməl edirlər. Sözsüz ki, jurnalistlərin məhkəmə iclaslarına və məhkəmə məlumatına buraxılması ilə bağlı qanunvericilik normalarını müəyyənləşdirərkən ehtiyatlı olmaq gərəkdir. Ancaq bununla yanaşı, demək olar ki, hər yerdə KİV nümayəndələri, ictimaiyyəti məlumatlandırmaq kimi xüsusi missiyaları nəzərə alınaraq, məhkəmə iclaslarına bu və ya başqa mülahizələrə görə buraxılmayacaq şəxslər siyahısında sonuncu yerdə dururlar.

Od yurdunun Bayrağı

İsgəndər Bayramov

İradə Eyvazova

“Sahibkarlığa və bazar iqtisadiyyatın inkişafına yardım fondu”nun əməkdaşları

Buraxınız seyr edəlim, düşünəyim, axtarayım,
Bu sevimli üç boyalı, üç mənalı Bayrağı.
Mələklərin qanadını üzərinə kölgə salan,
Nə imiş bu, aman Allah - Od yurdunun Bayrağı!

Görkəmli dramaturq və ictimai xadim C.Cabbarlı Azərbaycan Xalq cümhuriyyətinin qəbul etdiyi hazırkı dövlət bayrağımız haqqında heyrət və ehtiramını beləcə ifadə etmişdir. Acınacaqlı olsa da demək lazımdır ki, bu gün cəmiyyətdə dövlət rəmzlərindən biri sayılan bayrağa münasibət mədəniyyəti idealdan çox uzaqdır. Halbuki böyük siyasi təlatümlərdən çıxaraq əsrin sonlarında yenidən müstəqilliyini qazanan və onu qoruyub möhkəmləndirmək yolunda çarpışan bir dövlət üçün bayrağa münasibət müqəddəs olmalıdır.

AR Konstitusiyasının 23-cü maddəsinə əsasən AR dövlət rəmzlərinin hüquqi statusu, istifadə olunma qaydası və digər məsələlər ayrıca konstitusiya qanunu ilə tənzimlənməlidir. Əfsuslar olsun ki, bu günə kimi qanun qəbul edilməmişdir və demək lazımdır ki, respublikada dövlət bayrağına olan qeyri-ciddi münasibət bir çox cəhətdən məhz onun istifadəsi ilə bağlı dəqiq qaydaların olmamasından yaranır. Dövlət bayrağı haqqında qüvvədə olan qanun və əsasnamə isə səthi yazıldığına görə mövcud tələblərə cavab vermir.

Mühüm dövlət rəmzi kimi dövlət bayrağının cəmiyyətdə layiqli və şərəfli yeri tutması, kimliyindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın ona hörmətlə yanaşması ənənəsinin formalaşması üçün konstitusiya qanununun qəbulu çox vacibdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yubileyi ərəfəsində qanunun qəbulu isə xüsusilə yerinə düşərdi.

Ümummilli və rəmzi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bu qanun mövcud qanun yaradıcılığı texnikasından özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənə bilər. O, dövlət bayrağından istifadənin qaydalarını, rituallarını dəqiq göstərməklə yanaşı, hər bir vətəndaşa aydın olan, bir qədər təntənəli dildə, mümkün qədər geniş və izahlı yazılmalıdır.

Qanun hazırlanan zaman zəngin dövlətçilik ənənəsi, bayraqdan istifadədə özünəməxsus mərasimləri ilə fərqlənən ölkələrin qanunvericilik təcrübəsindən istifadə edilməsi faydalı olardı. Məsələn, Amerikada səfərdə olanlar bayrağa müqəddəs rəmz kimi necə ehtiramla yaşıldığını yəqin ki, görüblər.

Söylənənlərlə bağlı dövlət bayrağı haqqında hazırlanacaq qanun layihəsi üzrə dünya təcrübəsini əks etdirən bəzi təkliflərimizi vermək istərdik.

Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı aşağıda sadalanan yerlərdə və vaxtlarda qaldırılmalıdır:

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası prezidenti iqamətgahının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin, Azərbaycan Respublikası nazirliklərinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Azərbaycan Respublikası dövlət komitələrinin, digər dövlət orqanlarının binaları üzərində - daim;
- Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikası

Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi hissələrinin, bölmələrinin və idarələrinin binaları üzərində - daim;

- dövlət hakimiyyət orqanları binalarının içərisində, dövlət qulluqçularının kabinetlərində;
- yerli özünüidarə orqanlarının, ictimai təşkilatların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatların binaları üzərində;
- orta, orta ixtisas və ali məktəblərin binaları üzərində - dərs günləri ərzində;
- seçki məntəqələrinin binaları üzərində - seçki günləri ərzində;
- yaşayış binaları üzərində, küçələrdə sancılmaq üçün uyğunlaşdırılmış yerlərdə - bayram və əlamətdar hadisə günlərində;
- Azərbaycan Respublikasının xaricdəki və beynəlxalq təşkilatlardakı daimi və müvəqqəti diplomatik nümayəndəliklərinin binaları üzərində;
- Azərbaycan Respublikasının hərbi və mülki gəmilərində;
- Azərbaycan Respublikası prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sədrinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti sədrinin, dövlət və hökumət nümayəndə heyəti rəhbərlərinin, Azərbaycan Respublikasının diplomatik və konsul idarələri başçılarının nəqliyyat vasitələrində.

AR Konstitusiyasında dövlət bayrağının eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-yə kimi müəyyən edilmişdir. Dəqiq ölçülərin göstərilməməsi nəticəsində hal-hazırda dövlət idarələri üzərində müxtəlif ölçülü bayraqlara rast gəlmək olar.

Hazırlanacaq qanunda dövlət hakimiyyət orqanları və təşkilatları üzərində asılmalı olan dövlət bayrağının dəqiq ölçülərinin göstərilməsi bu müxtəlifliyi aradan qaldırmağa imkan verərdi. Digər yerlərdə isə dövlət bayrağından müxtəlif ölçülərdə, lakin Konstitusiyada göstəriləyi kimi 1:2-yə nisbətində istifadə oluna bilər.

Digər məsələ bayrağın necə asılmasıdır. Hal-hazırda dövlət təşkilatları üzərində bayraqların qaldırılma qaydasında müəyyən bir intizamın yoxluğu üzündən bayraqlar demək olar ki, necə gəldi və harada oldu bərkidilir. Qanun dövlət bayrağının qaldırılması və endirilməsi üçün flaqstokdan istifadə olunduğunu, flaqstokun ölçülərini və formasını, binanın üstündə, qarşısında və ya binanın eyvanında məli vəziyyətdə qurulmasını müəyyən etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bayrağın açıq şəkildə dalğalanması üçün flaqstokun binaya məli şəkildə bərkidilməsi daha məqsədəuyğundur. Məsələn, Türkiyə, Fransa, ABŞ səfirlikləri üzərindəki bayraqlar məhz bu formada asılmışdır.

Bəzi ölkələrin, o sıradan ABŞ-ın qanunvericilik təcrübəsində:

- dövlət bayrağı sutkanın işıqlı müddətində asılır. Bayraq səhər açılarda qaldırılır, axşam isə endirilir. Lakin xüsusi hallarda gündə 24 saat asıla bilər;
- dövlət bayrağı muxtar qurumların, şəhərlərin, yerli özünüidarələrin, müxtəlif cəmiyyətlərin və təşkilatların bayraqları ilə yanaşı dalğalandıqda dövlət bayrağı digərlərindən yüksəkdə asılmalıdır;
- dövlət bayrağından sağ tərəfdə başqa bayraq asıla bilməz;
- digər dövlət bayraqları ilə bərabər dalğalandıqda bayraqlar təxminən eyni ölçüdə olmalı və bərabər hündürlükdə asılmalıdır;
- dövlət bayrağı çıxış edən natiqin başı üzərində və ya arxasında asıla bilər;
- dövlət bayrağı hər hansı şəxsin və ya əşyanın qarşısında endirilə bilməz;
- abidə açılışında dövlət bayrağından istifadə oluna bilər, lakin onunla abidəni örtmək olmaz;
- mətəm mərasimində bayraqdan istifadə oluna bilər, şərəf naminə endirilə bilər lakin bayraq torpağa, suya və s.
- toxunmamalıdır;
- parad, nümayiş, yürüş və digər rəsmi mərasimlərdə dövlət bayrağını hərbi formada olan şəxslər aparmalıdır. Bayrağı üfiqi deyil, yalnız şaquli vəziyyətdə aparmaq olar;
- dövlət bayrağı qaldırılarda və ya parada çıxarılanda bütün şəxslər üzə bayrağa sarı fərağət dururlar (Amerika təcrübəsində, kişilər papaqlarını çıxarır və sağ əllərini ürəklərinin üstünə qoyurlar). Hərbi geyimdə olanlar isə mərasimin sonuna qədər əsgəri rəsmi-təzim edirlər. Bu qayda dövlət himninin səsləndirildiyi hallara da aiddir.

Qanun dövlət bayrağının tətbiqini dövlətin müstəsna rəmzi kimi yalnız rəsmi tədbirlərdə istifadə ilə məhdudlaşdırmamalıdır. Əksinə, Azərbaycanın təkcə dövlət rəmzi kimi deyil, həmçinin milli rəmzi kimi hər hansı bir təntənəli mərasim, o sıradan mətəm vaxtı vətəndaşlar, idarə və təşkilatlar tərəfindən qanunda göstərilmiş qaydalara və mərasimlərə əməl olunmaqla istifadəsini, habelə döş nişanı, suvenir və digər şəkildə tətbiq edilməsini həvəsləndirməlidir. Bununla əlaqədar Nazirlər Kabineti dövlət rəmzlərinin qanunla müəyyən olunmuş qaydada, standartlarda və yüksək keyfiyyətdə istehsalı üçün nəzarət mexanizmlərini də müəyyən etməlidir.

Bir sıra ölkələrdə prezident hakimiyyətinin əsas rəmzi kimi prezident ştandartı tətbiq edilir. Əsasən dövlət rəmzlərini özündə əks etdirən həmin ştandartda seçilmiş prezidentin adı, vəzifədə olduğu müddət göstərilir. Ştandart prezident iqamətgahı üzərində qaldırıla, onun iş otağında qoyula və nəqliyyat vasitəsində sancılaraq dövlət bayrağı ilə yanaşı istifadə oluna bilər. Dövlət bayrağı haqqında konstitusiya qanunundan əlavə, prezident hakimiyyətinin əsas rəmzi kimi Azərbaycan Respublikası prezidenti ştandartının da təsis edilməsini məqsədəuyğun saymaq olar.

Fikrimizcə, prezident iqamətgahında ayrılan xüsusi zallardan birində postda olma müddəti bitmiş Azərbaycan Respublikası prezidentləri ştandartları və şəkillərinin asılması respublikada prezident idarəçilik ənənələrinin formalaşması baxımından da maraqlıdır.

OMBUDSMAN KİMDİR, yaxud Raykom bağlıdır, şikayətə kimin üstünə getməli?

Hikmət HACIZADƏ

Ombudsmen - (İsveç dilindəki *ombudsman* - “mənafeələrin təmsilçisi” sözündən) - icra hakimiyyətinin bürokratik pozuntularına dair vətəndaşların şikayətlərinin araşdırılması üzrə parlament müvəkkili.

Britaniya Ensiklopediyasından

Kommunist sistemi dağılından bəri hansımız bu sözləri eşitməmişik: “Nə işə düşdük? Bilmirsən ki, şikayət etmək üçün kimin üstünə gedəsən. Qabaqlar raykoma gedərdik, orada heç olmazsa adama qulaq asırdılar...”?

Bu vaxt demokratik islahatların tərəfdarları adətən deyirlər: “Məhkəməyə verin”. Məmurlar qanun-qaydaları çox kobud şəkildə pozanda bu təklif özünü doğruldur (əlbəttə, ölkədə səmərəli məhkəmə sistemi olduqda). Ancaq cəmiyyət hüquqların və vətəndaş azadlıqlarının kiçik pozuntuları seli içərisində də boğulur. Məsələn, mənzil-istismar sahəsi, pasport masa, poliklinika işçilərinin astagəlliyindən, yaxud rayon icra hakimiyyətinin cəfəng təlimatından kimə şikayət edəsən?

Bax, vətəndaşların elə bu cür bürokratik pozuntulardan şikayət edə bilməsi üçün demokratik cəmiyyət ombudsmenlik institutu yaradıb. Ombudsmen hökumət müəssisələrinin fəaliyyətinin qanuniliyinə və hüquqların, vətəndaşların azadlıqlarının gözlənilməsinə nəzarət üçün parlamentin təyin etdiyi vəzifəli müstəqil şəxsdir. Ombudsmenin qərarları tövsiyə səciyyəlidir, onlar üzə çıxarılmış pozuntuları düzəltmək üçün icra hakimiyyətinə birbaşa göstəriş deyil. Ancaq hüquqların və vətəndaşların ləyaqətinin pozuntusuna dair araşdırdığı halları parlamentdə və mətbuatda aşkarlayan ombudsmen istənilən məmurun və hökumətin (əgər ictimai rəyə sayğı bəsləyirlərsə) vətəndaşın şikayətinə öz münasibətini dəyişdirməsi üçün yetərincə mənəvi və siyasi təsirə malikdir.

Ombudsmenlik institutu ilk dəfə İsveç Konstitusiyasında 1809-cu ildə təsbit edilib. Ombudsmen komitəsinin başçısını parlament təyin edirdi və o, ölkə sakinlərinin vətəndaş hüquqları məsələsi ilə məşğul olurdu. Ombudsmen vəzifəli müstəqil şəxs idi, istənilən inzibati və icra fəaliyyətinin, bəzi hallarda isə (şikayət alındıqda yaxud vətəndaşların hüquqlarının pozulması haqqında məlumatı olduqda) məhkəmə işlərinin də incəliklərini araşdırmağa səlahiyyəti çatırdı. Bu gün İsveç ombudsmenini həm məhəlli, həm də milli səciyyəli vətəndaş hüquqları pozuntularına dair şikayətləri (polisdən, dustaqxanalardan və ictimai idarələrdən şikayətlər də daxil olmaqla) araşdırmaq üçün parlament vəkili edib. İsveçdə ombudsmen yalnız nazirlərdən və kraldan olan şikayətlərə baxa bilməz (onlara dair şikayətlərə məhkəmədə baxılır).

Ombudsmenlik institutu sonralar Skandinaviyanın başqa ölkələrində də yaradılmağa başladı. 60-cı illərdən Yeni Zelandiya (1962), Böyük Britaniya (1967), İsrail (1971), Portuqaliya (1976), Hollandiya (1981), İspaniya (1981) də daxil olmaqla dünyanın digər ölkələrində də ombudsmenlər təyin edilməyə başladılar. Avstraliya, Birləşmiş Ştatlar və Kanadada ştat, yaxud əyalət səviyyəsində ombudsmen var, ABŞ-ın müxtəlif şəhərlərində bələdiyyə ombudsmeni mövcuddur. Britaniyada milli səviyyədə fəaliyyət göstərən ombudsmenə əlavə olaraq yerli hökumətə, Səhiyyə Nazirliyinə və Quzey İrlandiya İşləri üzrə Nazirliyə qarşı şikayətləri araşdırmaq üçün ombudsmen var. ABŞ-da bəzi xüsusi ombudsmenlər məhbəslərin müalicə hüquqlarını gözləməkdən ötrü təyin ediliblər. İsraildə polisin ictimai şikayətlər üzrə məxsusi ofisi, eləcə də hərbi ombudsmen və məmurların nəzərdə tutulmuş qaydaları dəqiq icra etməsi haqqında illik hesabatlar hazırlayan dövlət nəzarətçisi var.

Bir çox ölkələrdə ombudsmenin səlahiyyətləri araşdırılan işi yoxlamaq və onun haqqında daha ətraflı məlumat verilməsini tələb etmək hüququ ilə məhdudlaşır. Ancaq buna baxmayaraq o, qanunvericilik aktının konkret təfsirini və modifikasiyasını tövsiyə də edə bilər. Ombudsmen dövlət təcrübəsində dəyişikliklər təkliflər irəli sürə bilər, ancaq onları bərqərar edə bilməz. O eləcə də məmurun vətəndaşa vurduğu ziyanı hökumətə tövsiyə edə bilər. Ombudsmenin işi tez-tez bundan ibarət olur ki, o, dinlədiyi vətəndaşlara durumdan baş çıxarmaqda köməklik göstərir, onları sakitləşdirir, onlarla ədalətsiz davranıldığı haqqında əsassız şübhələri aradan qaldırır.

Deyildiyi kimi, ombudsmeni parlament təyin edir. O, konkret şikayətlərin baxılmasında müstəqildir. Ombudsmenliyin mahiyyəti hökumətlə şəxsiyyət arasında qərəzsiz hakim olmaqdır.

Mülki ombudsmenlər öz təşəbbüsləri ilə araşdırdıqları xeyli pozuntu hallarından əlavə, vətəndaşlardan hər il çoxlu yazılı şikayətlər də qəbul edirlər. Onların çoxu araşdırılmadan rədd edilir. Bir çox hallarda isə vətəndaş şikayət etməkdən boyun qaçırdıqda ombudsmen hökumət məmuruna qarşı iddia ilə çıxış etmək üçün onu dilə tutur. Bəzən adamın (yaxud təşkilatın) şikayəti ombudsmenin səlahiyyətləri xaricində olduqda o, şikayətçiyə hansı dövlət orqanına müraciət etmək və öz hüquqlarının daha səmərəli qorunmasını necə təşkil etmək barəsində məsləhətləri ilə yardım göstərir.

Vətəndaşdan aldığı şikayəti ombudsmen izahat almaqdan ötrü uyğun hökumət orqanına verir. Bundan sonra, həmin orqanın şikayətə cavabından asılı olaraq, ombudsmen bu hökumət orqanı məmurunun qanunu, yaxud müəyyənləşdirilmiş qaydanı pozduğunu, vətəndaşa kobud davrandığını, yaxud öz qərarını əsassız olaraq ləngitdiyini qət edərsə pozuntunu aradan qaldırmağa dair öz tövsiyəsini hazırlayır.

Ombudsmen məmurun qərarının yanlış olduğunu hiss edərsə onun çıxaracağı düzgün qərarı göstərə bilər.

Ombudsmenin araşdırmaları məmurun qanunu pozmadığını göstərsə o, şikayətçiyə məmurun hərəkətlərinin qanuniliyini açıqlayır.

Hesabat ilinin sonunda ombudsmen parlamentə illik hesabat hazırlayaraq ona hakimiyyətin qalan qolları üzərində nəzarət vəzifəsini yerinə yetirməkdə köməklik göstərir.

Yeni Zelandiya Konstitusiyasının 19-cu maddəsi ombudsmenə parlamentin qəbul etdiyi qanunların “düşüncəsiz, ədalətsiz, əzici və istismarçı” olmamasına göz qoymağı həvalə edir. 1967-ci ildə ABŞ-da ilk dəfə olaraq Havayda ombudsmenin dövlət ofisi yaradılıb.

Böyük Britaniyadakı xüsusən maraq doğuran ombudsmenlik institutunun təcrübəsi demokratik Azərbaycanın dövlət quruculuğu üçün də faydalı ola bilər. Bəlli olduğu kimi, Britaniyanın parlament sisteminə icraedici və qanunverici

hakimiyyət məhkəmə nəzarətinin mövzusu ola bilməz. Parlament isə burada tarixən vətəndaşların mənafeələrini qorumalı olan bir orqan kimi formalaşmış. Parlament vəzifələrini əvəzə edən orqan kimi düşünülməsi mümkün olan ombudsmanlıq institutunun belə şəraitdə yaranması güclü müqavimətlə qarşılaşdı.

“Bürokratiya”ya qarşı müdafiə üzrə parlament müvəkkilinin yaradılması haqqında məsələnin müzakirəsi İngiltərədə Böyük Britaniyada 1957-ci ildən başlanıb. Ancaq ombudsmenin yaradılmasına dair parlamentin uyğun qərarı yalnız on illik gərgin müzakirələrdən sonra qəbul edilib. Nəticədə Böyük Britaniyada ombudsmenin ona yalnız parlament üzvlərinin göndərdiyi şikayətləri araşdırmaq səlahiyyəti var. Bu, Britaniya hüquqşünaslarının fikrincə, əhəmiyyətsiz və ombudsmenin səlahiyyətlərindən xaric şikayətləri “süzgəcdən keçirməyə” imkan yaradır. Ombudsman ildə bir dəfə, eləcə də fəvqəladə hallarda parlament qarşısında hesabat verir. O, parlament üzvü ola bilməz. Ombudsmeni kraliça baş nazirin tövsiyəsinə əsasən təyin edir. Ombudsmenin statusu Yüksək Məhkəmənin statusuna tən tutulur. Ombudsman “özünü qüsursuz apardıqca” vəzifəsində qalır və o, kraliçanın parlamentdəki hər iki palatanın tələb etməsi ilə, öz şəxsi ərizəsi ilə və 65 yaşına çatdığına görə dəyişdirə bilər.

Böyük Britaniyada parlament müvəkkilinin başlıca vəzifəsi hökumət idarələrində “pis idarəetmə”nin nəticəsində baş vermiş ədalətsizliyin qurbanı olan vətəndaşların şikayətlərinin araşdırılmasıdır. (“Pis idarəetmə” termini ingilis hüquqşünaslarının rəyinə görə, “inzibati fəaliyyətlər həyata keçirilərkən müəyyənləşdirilmiş qaydaların pozulması” kimi təsvir edilir. “Pis idarəetmə”nin çoxlu formaları ola bilər: məsələnin həllinin əsassız ləngidilməsi, qərəzlilik, yaxud təəssübkeşlik, zəruri məlumatın verilməməsi, kobudluq, yaxud narahatlıq törədilməsi, zəruri qaydaların pozulması, tələblərin yerinə yetirilməsindəki səhvlər. Parlament müvəkkili haqqında qanun hazırlamış nazir Krossmanın siyahısında məmurların “pis idarəetmə” kimi səciyyələndirilə biləcək bu mümkün əməlləri və səhvləri sadalanır: şəxsi-qərəzlik, səhlənkarlıq, diqqətsizlik, bacarıqsızlıq, işini bilməmək, cırtqozluq, naqislik, özbaşnalıq).

Dünyanın bütün ombudsmenləri kimi Britaniya ombudsmenlərini səlahiyyətləri də araşdırmaq, üzə çıxarmaq, xəbər vermək və tövsiyə verməkdən əmələ gəlir.

Araşdırmaya başlamazdan öncə ombudsman tərəfləri barışdırmağa çalışır. Barışıq alınmazsa ombudsman araşdırmaya başlayır. İşin başlanğıcında barəsində şikayət qaldırılmış hökumət orqanı vəzifəli şəxsinə şikayətin mahiyyəti haqqında məlumat verilməlidir. Şikayətdə konkret şəxsin adı çəkilirsə şikayətin surəti ona onun hüquqlarını izah edən memorandumla birgə göndərilir. Hökumət orqanının baş vəzifəli şəxsinə aldığı cavaba əsasən ombudsman məruzə yazı bilər. Hökumət orqanı onun məruzəsini haqlı sayarsa və şikayətin səbəbini aradan götürməyə hazır olarsa bununla araşdırma başa çatır. Yoxsa araşdırma davam edir.

Ombudsman hökumət orqanı başçısından üzr istəməyi, dəymiş ziyanın əvəzini ödəməyi (maliyyə cərimələri xeyli ağır olur) tələb edə bilər. Ancaq istənilən halda məcburi deyil, tövsiyə səciyyəli ölçülər təklif olunur. Buna baxmayaraq, təcrübədə ombudsmenin tövsiyələrinə əməl olunmaması nadir hallarda baş verir.

Ombudsman araşdırma prosesində mühüm səlahiyyət yiyəsi olur. O, nazirdən, yaxud başqa vəzifəli şəxslərdən araşdırma ilə bağlı zəruri sənədlərin və məlumatın ona təqdim edilməsini tələb edə bilər. Onun and içdirməyə və şahidlərin iştirakını təmin etməyə hüququ çatır. Ombudsmenin araşdırmasına bilərəkdən əngəl törətmək üstündə cəza verilir və bu əməl məhkəməni təhqir etməyə bərabər tutulur.

İndiki halda ombudsman tez-tez deputatlarla qarşılıqlı əlaqədə işləyir. Parlament üzvünün ona verdiyi və məhz onun səlahiyyətlərinə aid olduğuna inandığı şikayəti alandan sonra ombudsman həmin şikayətin araşdırılmağa götürüləcəyi haqqında parlament üzvünə xəbər göndərir. Ombudsman ölkədə daimi yaşayan vətəndaşların, haqqında şikayət edilən hərəkətlərin törədilməsivaxtından, yaxud bu hərəkətin vətəndaşa məlum olduğu vaxtdan bir il keçməmiş şikayətlərini araşdırır. Ombudsmenin apardığı araşdırma haqqında

məruzəsi parlament üzvünə göndərilir və o, araşdırmanın nəticələrinin hansı şəraitdə

şikayətçiyə və mətbuata bildiriləcəyi haqqında qərar çıxarır. Parlament müvəkkili parlamentə eləcə də illik məruzə, müəllifsiz xəbərlərin rüblük icmallarını (bunlara parlament sənədləri kimi baxılır) təqdim edir. Deputatlara çatdırılan statistika məlumatları, təcrübə tövsiyə və nəticələr qanunvericilərin diqqətini prinsipial sosial problemlərə cəlb edir. Bununla da Böyük Britaniya idarəçiliyi işləri üzrə parlament müvəkkili qanunvericiliyə birbaşa təsir göstərir.

Böyük Britaniyada ombudsman xidməti fəaliyyətinin çoxillik təcrübəsi vətəndaşların inzibati sui-istifadələrdən qorunması sahəsində əhəmiyyətli uğurların olduğunu göstərir. Ombudsmanlıq institutunun ünvanına söylənen xoşagəlməz ifadələr getdikcə seyrəlməkdədir. Parlament müvəkkilinə bu gün vətəndaşları təmsil edən və onların hüquqlarını qoruyan parlament üzvlərinin “qınındakı əlavə silah” kimi baxılır.

Umud bəsləmək istərdik ki, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq sahəsindəki dünya təcrübəsi bizim Azərbaycanda da tətbiq ediləcək. Axı ombudsmenin gördüyü bütün işlər bizim cəmiyyətimiz üçün də çox gərəklidir. Həm də ki, xalqımızda ağsaqqallıq institutu vardı ki, bu da ruhən ombudsmanlıq institutuna yaxındır.

ÜÇÜNCÜ SEKTORUN “QIYAM”I, VƏ YA HAKİMİYYƏTİN “OKKAM ÜLGÜCÜ”NƏ QARŞI DAYANIŞLAR

NİYAZİ MEHDİ

Demokratiyada vətəndaş toplumuna “üçüncü sektor” deyilir. Burada dövlətə aid, dövlətdən asılı olanlar birinci sektoru əmələ gətirir. İkinci sektoru bazar iqtisadiyyatı əsasında işini görən özəl biznes yaradır. Hökumətdən asılı olmayan vətəndaş toplumu isə “üçüncü sektor” adlandırılır. Hakimiyyət üçün ən ciddi “çətinliklər”dən birini məhz üçüncü sektor yaradır (əslində, üçüncü sektor reallığa elə bu çətinliyi törətmək üçün çağırılıb).

Hər hansı hakimiyyət “Okkam ülgücü” prinsipi ilə işləməyə can atır. Vilyam Okkam XIV yüzildə yaşamış ünlü ingilis sxolast filosofudur. O, fəlsəfə etmək işində qənaət prinsipi ilə işləməyi önə çəkmişdi. Həmin prinsip latınca belə formulə edilirdi: “non sunt multiplicanda entia praeter necessitatem”, yəni gərəyi olmadan heç bir mahiyyəti çoxcullaşdırma, mürəkkəb hissələrdə göstərmə.

Okkamin bu prinsipi yersiz sayılan mürəkkəbliyi kəsib götürdüyü üçün sonralar ona “Okkam ülgücü” deyildi. İndi yenidən hakimiyyət məsələsinə qayıtsaq, deyə bilərik ki, çox vaxt bürokratlaşmağa, çoxpilləli olmağa meyilli olan hakimiyyət bu əyilimində, nədənsə, nadir hallarda “Okkam ülgücü”nü yada salır. Ancaq hakimiyyət öz bürokratiyasından qıraqda duran, qıraqda duraraq onun hər hansı bir qərarı çıxarmasına əngəl olan, hər hansı qərarı yerinə yetirməsi qarşısına çətinliklər çıxaran gücləri “Okkam ülgücü” ilə kəsib atmağa, ya da hədələməyə çalışır (“qoymurlar işləməyə”, “bizi gecikdirirlər”). Məsələn, hakimiyyət istəyir ki, hansı nazirinsə aparatında hazırlanmış qanun layihəsi Milli Məclisdə uzun-uzadı müzakirələr olmadan, “əmmalar” qoyulmadan keçsin. Prezident aparatı parlamentə qanunların layihələrini göndərəndə anlama bilmir ki, niyə Milli Məclis formal borcunu (səs verib keçirməni) yerinə yetirməkdən daha böyük şeylərə iddia edir. Parlamentin özü də onun çıxardığı qanunlara, onun işlərinə mass-media, həmkarlar birliyi, başqa hökumətdənqıraq qurumlar “yox” deyəndə əsəbiləşir, “Okkam ülgücü”nin həsrətini çəkir. Bütün bu qısa açıqlamadan sonra biz vətəndaş toplumunun, onun qurumlarının belə başa düşülən “Okkam ülgücü”nə qarşı durmasının hikmətindən danışmaq istərdik.

Britaniya tarixçisi Lord Eşton bir dəfə söyləmişdi ki, hakimiyyət pozğunlaşmağa meyillidir. Hakimiyyət mütləq olanda isə insanı tam pozğunlaşdırır.

Demokratiya bir sistem kimi hakimiyyətin canında duran özbaşınalıq, özünü hər şeydən yuxarı qoymaq meyillərinin qabağını almaq üçün dürlü əngəllər qurur. Demokratiyanın klassik sənədi olan Birləşmiş Ştatların Anayasasının da başlıca məqsədlərindən biri vətəndaşlar üzərində hakimiyyətin özbaşınalığının qarşısını almaq olub. Onun üçün də həmin Anayasada hakimiyyət bir-birinə göz qoyan Prezident - Konqres - Ali Məhkəmə arasında bölüşdürülüb. Hələ bu azmış kimi, “dördüncü hakimiyyət” ayamasını almış mətbuat, sonralarsa mass-media da gözqoyanlar siyahısına əlavə olunur. Hələ bu da azmış kimi, cəmiyyətin özündə də hakimiyyətin əli çatacaq bölgələrin dairəsi daraldılır: özəl sektor iqtisadiyyatın xeyli hissəsini hakimiyyətin əlindən alıb böyük bir müstəqillik zonası yaradır. Vətəndaş toplumu isə hakimiyyət idarəçiliyinin bir xeyli hissəsini yox edib əvəzində özünüidarə, özünüyönetim bölgələri yaradır; beləcə əlillər qurum yaradaraq öz problemlərini hökumətin əlinə baxıb gözləmədən həzlərlər. Beləcə uşaqlarını avtomobillə sərxoş sürücü vurmuş ata-analar birləşib sərxoş halda avtomobil sürməyə qarşı sərt qanunlar çıxarmağa qanunvericilik orqanını məcbur edirlər, beləcə dövlətdən asılı olmayan təhsil-tərbiyə ocaqları yaradılır. Hələ bu azmış kimi, vətəndaş toplumu ayrı-ayrı haqqoruyucu qurumlarla hakimiyyətin potensial özbaşınalığına qarşı durur.

Göründüyü kimi, demokratiyada hakimiyyətin, “yuxarıdan idarə”nin daraldılması çox önəmli bir siyasi-sosial məsələ kimi durur.

Araşdırıcılar Amerika Anayasasının hakimiyyət özbaşınalığına qarşı yönəlmiş pafosunu nəzərə alaraq söyləyir ki, həmin Konstitusiyayı yazanlar

çox mömin protestantlar idi. Protestantlıq isə Xristianlığın bir qolu kimi ilkin günah ehkamını qəbul edirdi. Bu ehkama görə, bütün, hətta mənafeviyyətə ən yaxşı insanlar belə üstlərində Adəmlə Həvvanın ilkin suçunu gəzdirirlər, ona görə də korlanmağa meyillidirlər. Bu səbəbdən də hakimiyyətə elə nəzarət olmalıdır ki, siyasi zirvəyə qalxmış insanın korlanıb özbaşına müstəbidə çevrilməsi mümkün olmasın.

Bax, “üçüncü sektor”un bu müqavimət pafosunu məcazi olaraq “qiyam” adlandırmaq olar. Bu anlamda da biz yazımıza “üçüncü hakimiyyətin qiyamı” deyimini salırıq.

Ancaq hakimiyyəti üçüncü sektorun qiyamı nə qədər öfkələndirsə də vətəndaş toplumunun cəmiyyətdə azman əməli rolu olur. İndi isə bunu açaq.

Vətəndaş toplumu amorf, yəni formasız insan yığını deyil. Vətəndaş toplumu insanların dağılmış hərəkəti də deyil.

Vətəndaş toplumu insanların bir iş uğrunda səf-səf düzülməsi, nizamlı hərəkətidir. O bu mənada qurulmuş, qurulmuş biçimini almış topluluqdur. Vətəndaş toplumu ayrı-ayrı *qurumların quruluşları ilə qurulur*.

Vətəndaş toplumu olan ölkələrdə bir xeyli problemlər var ki, onlarla rastlaşanda “yuxarıların tapşırığı”nı gözləməyə ehtiyac qalmır. Tərsinə, “yuxarılar” problemlərin öhdəsindən gəlməyə əngəl olanda, öhdələrinə düşən borcu yerinə yetirməyəndə adi adamların bacarığı çatır ki, onlara müqavimət göstərsinlər, onları məcbur etsinlər.

Bunun üçün də cəmiyyətdə səpələnmiş gücləri vətəndaş toplumu ayrı-ayrı qurumlarında misqal-misqal bir araya yığıb ümumi gücə çevirir.

Vətəndaş toplumuna mütəşəkkilliyi, qurulmuşluğu hökumətdən qıraq, hökumətdən asılılıqsız qurumlar, təşkilatlar verir. Bu təşkilatlar insanları öz qınından çıxıb başqaları ilə birlikdə pul, qazanc uğrunda yox, sadəcə ədalət, insaf, yaxşılıq, ləyaqət, şərəf naminə birgə çalışmağa, əməkdaşlığa məcbur edir.

Cəmiyyət həmişə içində çoxlu problemlərə düşər olur. Varlanmış qruplar yoxsul qrupları saymır, güclülər gücsüzlərə ağılıq etmək istəyir. Soyuducusu ərzaqla dolu olan şəxs ərzaqsız adamın halını vecinə almır (“tozun acdan xəbəri olmaz”). Həbs etməyə səlahiyyəti olan vəzifəli adam şübhəli şəxsni haqqına fikir vermədən tez tutub dama basmağa meyillənir. Zavodlar ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün xərc çəkmək istəmir. Mallarını satanlar sağlamlığa ziyanlı şeyləri alıcıya sırımaq istəyir. Adamlar davamlı olaraq bir-birini bəyənməyib didirlər, konfliktlər baş alıb gedir və s.

Cəmiyyəti qıraqdan da problemlər bürüyür. Qonşu ölkələr ona qıyqacı baxır. Dostluq təklif edən ölkələr bir də görürsən öz ardınca uçuruma sürükləyir.

Dostluq, əməkdaşlıq bağlantısında da bir ölkə o birisindən nəse qoparmaq istəyir və s.

Bütün bunlar problem örnəklərinin çox qısa siyahısıdır. Bəs problemlərin öhdəsindən necə gəlmək olar? Problemlərin öhdəsindən bilmək (informasiya) və bilib etməklə gəlmək olar. Bilmək də, etmək də qüvvələri toplamağı gərəksəyir. Təşkilatlanma və təşkilatlar arasında vəzifələrin bölüşdürülməsi (ixtisaslaşma) gücləri toplayır və bu toplanmış gücü ayrı-ayrı vəzifələr üzrə paylayır.

İnsanlara zərrəciklər kimi baxsaq, bilmək və etmək işi də insanların sayı qədər zərrəcikləşir. Vətəndaş toplumundakı mərkəzlər, assosiasiyalar, cəmiyyətlər, təşkil olunmuş qruplar, komitələr, forumlar bilimin və edimin zərrəciklərini toplayıb yoğun bir gücə çevirir. Bu yoğun gücünə görədir ki, vətəndaş toplumu ədalət tərəzisini pozan hakimyyətlərin gözündə az qala qıyamçı kimi görünür və “Okkam ülgücü”nə həsrət də bu zaman başlayır.

SEÇKİLƏRDƏ VASİTƏÇİLİK

Robert A. Pastor ABŞ-ın Emori Universitetində politologiya professorudur. O, Karter Mərkəzində Latın Amerikasını və Karib hövzəsi ölkələri üzrə proqramlara rəhbərlik edir. Axır on il ərzində o, Latın Amerikasını, Karib hövzəsini, Yaxın Şərq, Afrika və Asiyada 20-dən çox seçki prosesində beynəlxalq monitoring və vasitəçilik işlərinin təşkilində köməklik göstərmişdir. Aşağıda verilən konspektimizdə biz Pastorun “Journal of Democracy” jurnalında dərc olunmuş demokratiyanı quran ölkələrdə keçirilən seçkilərdə vasitəçilik haqqında fikirlərini nəzərinizə çatdırırıq.

Son iyirmi ildə demokratiya dünyanın 117 ölkəsində yayıldığına görə seçkilərin demokratik prosesdə vacibliyinə dair suallar azalıb. Müəyyən dərəcədə bərqərar olmuş fikir bundan ibarətdir ki, seçkilər demokratiyanın önəmli alətlərindəndir. Çoxları bu fikirdədir ki, demokratiya azad və ədalətli seçkilərdən böyük məna daşıyır, lakin azad və ədalətli seçkilərsiz demokratiyadan danışmaq olmaz.

Hamının razılaşdığı digər fikir isə ondan ibarətdir ki, hər bir demokratiyanın müvəffəqiyyətlə nəticələnməsi əsasən ölkədaxili proseslərdən və qərarlardan asılı olmaqla yanaşı, beynəlxalq icma bu işdə kömək edə bilər və kömək edir də. Beynəlxalq seçki qruplarının oynadığı rolun mahiyyətini başa düşmək üçün beynəlxalq müşahidəçilərin müvəffəqiyyət əldə etdiyi və etmədiyi halları nəzərdən keçirmək lazımdır. Bunu etdikdə gəldiyimiz nəticə belədir ki, beynəlxalq seçki qrupları son on il ərzində çoxlu ölkələrdə həlledici rol oynayıblar.

Müşahidəçilər, monitorlar və vasitəçilər - bunların arasındakı fərq nədir?

Müşahidəçilər seçkilərdən bir-iki gün öncə ölkəyə gəlir və seçkilərdən bir gün sonra ölkəni tərk edirlər. Onların seçki prosesində hansısa sistemli tərzdə iştirak etməsi halları nadirdir.

Monitorlar müşahidəçilərdən daha əhatəli, düşünülmüş və sistemli münasibət yeridirlər. Seçki günündə monitoring qrupu komandalara bölünüb bütün ölkə ərazisindəki seçki məntəqələrinə baş çəkir. Monitorlar onlarda olan formaları doldurub texniki qüsurların sistem xarakteri daşıyıb-daşımamasını müəyyən edirlər. Seçki günündən sonra qrupun üzvləri görüşüb bir yerdə onlarda olan ayrı-ayrı epizodları müzakirə edərək ümumi bir təsəvvür yaradırlar. Onlar seçkiləri qiymətləndirən qısa ilkin bəyanat verirlər. Qrupun bəzi üzvləri ölkədə qalıb səsvermə nəticəsində üzə çıxan çətinlikləri və etirazları müşahidə edərək bunların əsasında daha tam hesabat hazırlayırlar.

Vasitəçilik söyləri monitoringi əhatə edir, lakin o daha fəal mövqe deməkdir və məqsədi ölkənin siyasi liderlərinə seçkilərin qaydalarına dair bir-birilə razılığa gəlməkdə kömək etməkdir. Belə söylər 1989-1990-cı illərdə Nikaraquada, 1994-cü ildə Dominikan Respublikasında və 1997-ci ildə Albaniyadakı seçkilərdə həyata keçirilmişdir. Münaqişələri həll etmək üsulu kimi çoxdan istifadə olunan vasitəçilik təmiz və birləşdirici seçkiləri təmin etmək üsulu kimi nisbətən təzə-təzə işlənməyə başlayıb. Müşahidəçilər və monitoring aparıcılar xaricdən gələrək seçki prosesindən kənarda dayanıb öz gəlişi və sualları ilə yerli iştirakçıları qaydalara uyğun fəaliyyət göstərməyə sövq etməyə çalışır. Hər dəfə bu, doğrudan da, belə olur. Adli-sanli bir qrupun iştirakı seçkilərdə dələduzluğun qarşısını alan və yerli əhaliyə seçkilərin önəmliliyini bildirən amil ola bilər. Bu, seçkilərdə iştirakı genişləndirir, habelə seçiciləri səsvermənin gizli olmasına və doğru-düzgün sayılacağına inandırır bilər.

Əksər qeyri-dövlət təşkilatlarının nümayəndələri vasitəçilik edə bilməz, çünki onların üzvlərinin kifayət qədər nüfuzu, etimadı və yaxud yuxarı dairələrlə əlaqəsi yoxdur. Beynəlxalq təşkilatlarda çalışan xadımlərə təmsil etdikləri təşkilatlar tərəfindən ölkənin daxili işlərinə birbaşa müdaxilə etmək qadağan olunur və buna görə əksər hallarda onlar bu rolu oynamaqdan qaçırlar. Karter Şurası, ATƏT və ayrı-ayrı hallarda BMT nümayəndələri kimi vasitəçilərə ekspertlərdən ibarət olan qruplar və vaxt lazımdır ki, ölkədəki siyasi “oyunçular”la münasibət yaradılsın. Onların müvəffəqiyyət qazanmaq qabiliyyəti çox vaxt problemlərin texniki tərəflərini siyasi tərəfdən seçmək qabiliyyətindən asılıdır. Texniki problemlər həll olunduqca siyasi problemlər də azalır.

Bütün seçki məntəqələrində beynəlxalq müşahidəçilərin mövcud olması problemdir. Yerli müşahidəçilər olmasa seçkilər haqqında tam təəssürat yaradıla bilməz. Bununla belə, yerli müşahidəçilər bitərəf deyillər.

Qarşıduran tərəflər bütün seçki məntəqələrində təmsil olunarlarsa beynəlxalq müşahidəçilər həmin məntəqələrə baş çəkib dərhal orada problemlərin olub-olmaması haqqında məlumat ala bilər. Beynəlxalq qurumlar partiyaların nümayəndələri ilə seçkilərə peşəkar səviyyədə müşahidə etmək təlimatını keçdikcə prosesdə tərəflərin bir-birinə etimadı artır.

Prinsipcə, yerli bitərəf monitoring qruplarının inkişaf etdirilməsi seçkilərin əsaslandığı sivil cəmiyyətin yaradılmasına kömək edə bilər. Gerçəklikdə isə bu belə olmur. Bütün təcrübəmdə mən elə bir bitərəf qrup görməmişəm ki, o, bütün tərəflərin etimadını qazanmış olsun. ABŞ-ın Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin köməyi ilə Milli Demokratiya İnstitutu belə bitərəf qurumların yaradılmasında və işində böyük xidmət göstərmişdir. Bununla belə, qütbləşmiş cəmiyyətdə bitərəf olmaq çox çətin və çətin ki, belə qruplar seçkilərdə həlledici rol oynasın. Geniş perspektivdə bitərəf müşahidəçilərin

inkişafı mədəni cəmiyyətin dərinləşməsinə kömək edə bilər. Lakin partiyalardan olan müşahidəçilərin təlimatlanması daha məqsədəuyğun və ucuz başa gələn addımlardandır.

BÖYÜK BRİTANIYA HÖKUMƏTİNİN PARLAMENTƏ HESABATI

Parlament sistemi hökumətin hesabat verməsini və hakimiyyətdən sui-istifadə etməməsini təmin edən bir sıra mexanizmlər nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə, hökumət hakimiyyətdə Nümayəndələr Palatasında çoxluq tərəfindən dəstəkləndiyi müddətdə qədər qalır.

İcmalar Palatası hökumətin siyasətinə nəzarət etmək üçün aşağıdakı imkanlardan istifadə edə bilər:

- sual-cavab vaxtı;
- möhlət debatları;
- gündəlik təkliflər;
- müxalifət partiyalarının başladığı müzakirələrə ayrılan günlər;
- komitələrin seçilməsi vaxtı.

Bundan başqa, hökuməti tənqid etmək imkanı kraliçanın nitqinin müzakirələrində habelə hökumətə etimadsızlıq göstərmək təklifi və hökumətin qanunvericilik və digər təkliflərinin müzakirələri zamanı yaranır.

Lordlar Palatasında hökumətin apardığı siyasəti tənqid etmək və araşdırmaq üçün buna oxşar imkanlar gündəlik sual-cavab və müzakirələr zamanı təmin olunur.

SUAL-CAVAB VAXTI

Parlamentdə sual-cavab vaxtı hökumətin niyyətləri haqqında məlumat toplamaq üçün ən əlverişli zaman sayılır. Suallar iki cür olur: şifahi və yazılı. İldə təxminən 50 min sual qaldırılır və bunların əksəriyyəti yazılı şəkildə cavablandırılır.

Suallar və cavablar “*Hansard*” dərgisində çap olunur (bu, dinləmələrin rəsmi sənədidir).

İcmalar Palatasında şifahi sualları nazirlər cavablandırır. Bunlar bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə və cümə axşamı bir saat ərzində (2:30-dan 3:30-a qədər) olur. Baş nazir suallara çərşənbə saat 3-də cavab verir.

Hər deputat gündə iki şifahi və istədiyi qədər yazılı suala cavab verə bilər. Sualların qaydalara uyğun olub-olmamasını xüsusi komisiya yoxlayır. Onlar parlament təcrübəsinə uyğunlaşdırılmaq məqsədi ilə redaktə oluna bilərlər.

Suallara cavablar münasib nazirin şöbəsində hazırlanır. Bundan başqa, sualın cavablandırılmasından sonra qaldırıla biləcək əlaqədar məsələlərə dair nazirlərlə brifinq keçirilir. Bununla belə həm şifahi, həm də yazılı sualların cavablanmasına nazirin özü cavabdehdir.

Elə suallar var ki, (məsələn, təhlükəsizlik xidmətlərinə, yaxud kommərsiya sirlərinə dair suallar), nazirlər ardıcıl surətdə onlara cavab verməkdən imtina edəblər, məsələn, təhlükəsizlik xidmətlərinə və yaxud kommərsiya sirlərinə dair suallar. Bəzi hallarda suala cavabın hazırlanması həddən artıq vəsait tələb edəndə də cavab verilmir.

Lordlar Palatasında sual-cavab vaxtı İcmalar Palatasındakından qısadır və ən çox 30 dəqiqə aparır. Hər iş gününün əvvəlində dörd sual verilə bilər. Suallar nitq söyləmək və yaxud müzakirələrə təkən vermək üçün yox, müəyyən məlumat almaq üçün verilir. Adətən hökumət suallara müzakirələrdən sonra cavab verir.

HÖKUMƏTƏ ETİMADSIZLIQ GÖSTƏRMƏK ÜÇÜN SƏSVERMƏ

Parlamentin hökumətə nəzarəti əsasən İcmalar Palatasının hökuməti istefaya göndərmək qabiliyyətində öz ifadəsini tapır. Bu, etimadsızlıq haqqında qərar qəbul olunanda, yaxud hökumətin artıq dərəcədə əhəmiyyətli hesab etdiyi bir təklifi (o qədər əhəmiyyətli ki, onun qəbul olunub-olunmaması etimadın olub-olmaması kimi sayılır) rədd ediləndə baş verir.

Müxalifətin hökumətə etimadsızlıq göstərməklə onu dəf etmək qabiliyyəti onun İcmalar Palatasında malik olduğu səsvermə gücündən asılıdır. Aydındır ki, iqtidar partiyasının çoxluq təşkil etdiyi halda etimadsızlıq haqqında təklif çətin ki keçsin. Bundan başqa, etimadsızlıq göstərmək təklifləri iqtidarı birləşməyə sövq edir. Nəticədə belə təkliflər gec-gec irəli sürülür və daha nadir hallarda keçir. Axırıncı dəfə hökumətə etimadsızlıq göstərmək təklifi 1979-cu ilin martında keçmişdir. Səslərin 311-310 nisbəti nəticəsində qəbul edilmiş bu qərar parlamentin buraxılmasına və ümumi seçkilərin keçirilməsinə səbəb oldu.